

Радомир В. ИВАНОВИЋ*

МЕТОДЕ И МОДЕЛИ МОНОГРАФСКОГ ПРОУЧАВАЊА КЊИЖЕВНОГ ОПУСА Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ (ПРИЛОГ ТЕОРИЈИ РЕЦЕПЦИЈЕ)

Поводом двестагодишњице пишевог рођења (1821–2021)

Михаилу Т. Лалићу

„Свако излагање о Достојевском
почиње стрепњом, а завршава се
осећањем неиспуњеног дуга“.

М. Бабовић

Сажетак: У недавно припремљеном избору — *Методи и доејџи савремене науке о књижевности* (2020) основну пајњу посветио сам проучавању продукционог модела, а у најновијој студији проучавању рецептивног модела и компаратистичком кључу тумачења и разумевања. Студија је подељена у пет одељака:

— први је посвећен аналитичком диптихону М. М. Бахтина: *Проблеми стваралаштва Достојевског* (1929), као изворници, и *Проблеми њоејџике Достојевског* (1963), као изведеници;

— други, аналитичком диптихону М. Бабовића — *Достојевски код Срба* (1961) и *Стваралаштво Достојевског* (1981);

— трећи — аналитичком диптихону М. Јовановића: *Достојевски: од романа џајни ка роману — миџа* (1992) и *Достојевски: од романа џајни ка роману — миџа. Метаморфоза жанра* (1993);

---

* Академик Радомир В. Ивановић, инострани члан ЦАНУ

— четврти представља скупни портрет достојевиста који ће тек бити опширније елабориран и који је насловљен као „Закључна разматрања“;

— пети је посвећен „Напоменама“; у њему је саопштена примарна и секундарна библиографија, као и низ неопходних информација.

Кључне речи: славистика, југославистика, методе, модели, врсте, жанрови, достојевистика, теорија, пракса, рецепција, ерудиција, компаратистика и културологија

1. ДИЈАХРОНИЈА, СИНХРОНИЈА И ТЕОРИЈСКА АКТУЕЛИЗАЦИЈА ТЕМАТИКЕ И ПРОБЛЕМАТИКЕ

(Михаил Бахтин: *Проблеми њоеџике Досџојевској*, 1929, 1967)

Већ при првом сусрету са комплексним, значајним и жанровски разнородним делима научног опуса Михаила М. Бахтина (1885–1975) постаје очигледно да свестрано образовани и надахнути стваралац и мислилац посебну пажњу придаје реторици наслова, поднаслова и међунаслова, више као чврстим терминима него као терминима — индикаторима. На одрживост изреченог закључка илустративно указује минимална али суштински и методолошки значајна корекција насловне изворнице у изведеници. После четири деценије, Бахтин је првобитни наслов књиге — *Проблеми стваралаштва Досџојевској* (1929) преиначио у *Проблеми њоеџике Досџојевској* (1963), која скоро постаје образац модерно конципиране поетичке, ноетичке и естетичке монографије посвећене опусу Достојевског (1821–1881), али и независно од анализираног дела.

Нови стожер модернизације аутор остварује помоћу мултидисциплинарног приступа идеографеме *њоеџика*, која постаје ново „идеографско чвориште“ и место на коме се мире многе противуречности, како у друштвеним тако и у хуманистичким наукама.¹

¹ Бахтин је својом реториком видно утицао на велик број књижевних дела ове провенијенције. И сâм сам објавио знатан низ сродних наслова: *Поеџика Косџе Раџина* (1979), *Поеџика Славка Јаневској*, I–II (1989), *Поеџика Ристџа Рајџковиџа* (1990), *Писање као судбина* (*Поеџика Михаила Лалиџа*), 1994, *По сунчаном саџу* (*Поеџика и есџеџика Владана Деснице*), 2001, *Њеџошева њоеџика и есџеџика* (2002), *Машџа и мудросџ* (*Поеџија и њоеџика Блажа Конеској*), 2004, као и једну књигу студија и огледа — *Поеџика и криџика* (1988).

Ново чвориште укрштаја различитих духовних дисциплина без посредника указује на богађење аналитичког инструментаријума (метода и модела), с једне, као и на значај актуелизације и проблематизације тема, проблема и апорема, с друге стране. На априорно постављене циљеве Бахтин указује пажљиво одабраним, дефинисаним и пласираним парадигмама сопственог начина стварања и промишљања о оствареном, а оне се могу концентрисати око три тачке укрштаја:

1. Покрет структурализма се у највећој мери ослања на разлици двеју епоха: XIX века као века „историзације свести“, односно XX века као „века теоретизације свести“. На ту законитост промене глобалне идеје указује Владимир Ј. Пропп у књизи — *Проблеми комике и смеха* (Москва, 1976, и Београд, 1984), као и Ханс Георг Гадамер у невеликој књизи — *Похвала теорији* (1996). Пропп о томе пише: „Теорија је потребна свакој врсти сазнања. Ни једна наука не може данас без теорије. Теорија има пре свега спознајни карактер, а њено познавање је вид научног погледа на свет“.

2. Инсистирајући на структуралној слојевитости и књижевноуметничког и научног текста, структуралисти су свесрдно предлагали употребу система, систематизације и систематике, насупрот новом таласу научника (на челу са Жаком Бофреом) који користи много ширу палету научних дисциплина (науку о науци, филозофију књижевности, психологију стваралаштва итд.). Оспоравање *система* траје више деценија (од Бодлера до А. Компањона). У нашем културном ареалу у дискусију се укључила умна И. Секулић, тврдећи да би у духовним дисциплинама уместо *круја* (као симбола затворености) требало употребљавати *сиралу* (као симбол отворености). Дакле, уместо *системајизације* корисније је користити процес *проблемајизације*, што је синоним за употребу актуелизације, дијалектике и антидогматике, било да је реч о решивим проблемима било о нерешивим апоријама.

3. У досадашњој аналитичкој пракси махом су употребљаване две врсте књижевнонаучних перспектива: *дијахронија* и *синхронија*, све док Ханс Роберт Јаус, оснивач теорије рецепције, није предложио и трећу: перспективу *историјске актуелизације*. Много пре Јауса, Бахтин се залагао за перспективу *историјске актуелизације*, што потврђује нагао развој теорије текста, као и појава

нове дисциплине — *шексјолоџије* (видети књиге Б. М. Ејхенбаума, 1962, Д. С. Лихачова, 1966, З. Ј. Шмита — *Теорија шексја*, 1973. и Д. Иванића — *Основи шексјолоџије*, 2001). У последњој, за живота објављеној књизи — *Естетика словесног творчества* (Москва, 1979) Бахтин резолутно тврди:

„Наука о књижевности мора установити тешњу везу са историјом културе. Књижевност је неодвојиви део културе и она се не може схватити изван свеопштег контекста читаве културе дате епохе (.....). У свакој културној прошлости запретани су смислови огромних могућности који су остали скривени, непознати и неискоришћени на растојањима историјског живота те културе. Сваки смисао открива своју дубину када се сретне и додирне са другим и другачијим смислом. Тада међу њима почиње дијалог који преваладава учауреност и једностраност тих смислова и тих култура“.²

Најкраће речено, и у хронолошком и у каузалном поретку, природно је и логички прихватљиво да перспектива историјске актуелизације претходи перспективи теоријске актуелизације и проблематизације анализираних грађа.

Од три филозофске дисциплине, Бахтин посебну пажњу поклања епистемологији и аксиологији. Попут Велека, и он се залаже за процес вредновања и превредновања уметничких и научних вредности и примењује строго одабрану критерику. Добровољно се одриче од „насиља сциентизма“ и гомилања непотребних књижевнoисторијских подробности, коментаришући, на више или мање простора, туђе монографије, расправе, студије и огледе. Чврсто уверен у трајну актуелност предложене историјске актуелизације, Бахтин настоји да што више приближи методе ретроспекције, интроспекције и проспекције, уверен да полифонијски приступ отвара перспективе садашњих и будућих испитивања, па тим поводом пише:

„Само у светлости оног основног уметничког задатка Достојевског који смо формулисали може бити схваћен дубоко органски карактер његове поетике, њена дубока доследност и целовитост“

² У књизи *Вопросы литературы и эстетики* Бахтин посебну пажњу поклања књижевној реторици пишући: „Возможно, однако и такое принципиальное разрешение нашей дилеммы: можно вспомнить забытую риторичку, в ведении которой на протяжении веков находилась вся художественная проза“ (стр. 80).

(стр. 13). Уједно, примењени аналитички модели помажу ширењу и продубљивању сазнања искустава било у контексту националне било у контексту наднационалне књижевности, у непрекидном трагању за есенцијом појава, процеса и претпоставки.

Строгим избором достојевиста о којима пише Бахтин, уз помоћ индукције и дедукције, све чешће указује на потребу мултидисциплинарног проучавања. У средишту његове анализе нашла су се дела:

— Вјачеслава Иванова — „Достојевски и роман — трагедија“, објављен у књизи — *Бразде и међе* (Москва, 1916). Полемишући с Ивановим, Бахтин врло обазриво доводи у питање предложени тип „роман трагедије“, будући да се књигом о Достојевском и доцније објављеном *Војросы лиџераџуры и естетџики* (1975) уврстио у водеће теоретичаре и типологе романа. Нарочите аналитичке способности Бахтин је показао у обухватним одељцима књиге: „Слово в романе“ (стр. 72–233), „Формы времени и хронотопа в романе (Очерки по исторической поэтике)“, стр. 234–407, „Из предистории романного слова“ (стр. 447–483). Бахтинова анализирана књига може се ваљано поредити са сродном књигом Елеазара М. Мелетинског — *Увод у исторџјску џоеџику еџа и романа* (Москва, 1986, Београд, 2009).³

— С. Аскољдова — „Религијско-етички значај Достојевског“, објављен у књизи — Ф. М. Достојевски. *Чланицы и материјали* (Москва — Лењинград, 1922). Бахтин хвали ауторово инсистирање на „Задивљујућој унутрашњој самосталности јунака романа“ (стр. 64), али непосредно потом замера Аскољдову што је као доминанту предложио „монолошку“, а не „дијалошку форму“, што практично значи да је дијалогизам увек и у свему претпостављен монологизму, за који се, иначе, континуирано залагао још и В. В. Виноградов.

³ Теоријом и типологијом романа бавио сам се много исцрпније и систематичније у тетралогји поетичко-естетичких монографија — *Миџеме и џоеџеме Томаса Мана* (Нови Сад, 2007, стр. 332), *Анаџрами и криџиџоџрами у романима Умберџа Ека* (Подгорица, 2009, стр. 250), *Лавиринџи чаробноџ реализма Габријела Гарсије Маркеса* (Подгорица, 2011, стр. 360) и *Снови и судбине у нараџивноџ џрози Михаила А. Шолохова* (Подгорица, 2021, стр. 294). Многе од анализираних тема и проблема сврстао сам у избор — *Меџоде и домеџи савремене науке о књижевности* (Подгорица, стр. 500, у штампи).

— Леонида Гросмана у књизи *Поеџика Досџојевској* (Москва, 1925). Од свих анализираних достојевиста, Бахтин највише симпатија показује за доприносе Л. Гросмана. Висок степен усаглашености двојица аналитичара постижу у расправи о „вечитом дијалогу“, односно о „дијалогу романа“, јер је дијалог део „драмске форме“, те није само реч о процесу дијалогизације (стр. 69). Сродна су и мишљења двојице аналитичара о идеографеми „мистерија“ у делу Достојевског.

— Знатно мање пажње посветио је Бахтин проучавању доприноса Ота Клауса и његовој књизи — *Dostojewski und sein Schicksal* (Berlin, 1923). Клаус заслужује похвале када тврди да је Достојевски „многостран и непредвидљив“. Истоветно Бахтин поступа и са В. Комаровичем, који се бавио типом издвојених сижеа, као и Б. М. Ендељгартом, који пише о три средишта романа (*средина, ѿло, земља*).

— Много више пажње посвећено је невеликом прилогу А. В. Луначарског „О,многласности’ Достојевског“ (1929). Бахтин одаје признање Луначарском јер је „веома прецизно и широко поставио проблем полифоније“, тврдећи да је Достојевски полифонију пронашао у делима Шекспира и Балзака. Неке од Бахтинових закључака преузео је слависта Миладин Вуковић у докторској дисертацији — *Есџејички ѿољеди Луначарској* (Никшић, 1988).

— На крају дијахронијско-синхронијског прегледа руских и страних достојевиста, Бахтин је посебну пажњу посветио В. Б. Шкловском. Заједничко им је мишљење да Достојевски радо и често *a priori* конципира своје романе, да их временом развија и усавршава, да размишља о њима, допуњава и чини структурно сложенијим. Заједнички им је и закључак да Достојевски свесно и вољно оставља утисак *недовршености романа*, јер сви су одговори привремени, а само су питања вечна. Очигледно, и Достојевски, и Бахтин и Шкловски сагласни су са Аристотеловом апофтегмом — „Могућности су увек нешто више од реалности“. Од бројних зборника издатих у овом периоду Бахтин је издвојио само један — *Сџваралашиџво Ф. М. Досџојевској*, издање Академије наука СССР, 1959, указавши на Л. П. Гросмана и његово мишљење да се о роману може говорити као о контрапункту, с обзиром на музичку природу композиције романа.

Сагласан са теоријом „отвореног дела“, коју је дефинисао семиолог У. Еко, као и са теоријом „отвореног друштва“, коју је дефинисао

филозоф К. Р. Попер, Бахтин је правовремено увидео значај обновљене *јенолоџије*, као теорије врста и жанрова, и томе посветио обимну расправу „Жанровске карактеристике у делима Достојевског и сижено-композиционе одлике тих дела“ (стр. 162–251). Бахтину је блиска и постојећа теорија „бинарних опозиција“, коју настоји да учини функционалном на тај начин што је предложио употребу три врсте хибридизације — језика, културе и жанрова. Бахтин, очито, тежи спајању дијаде у монаду (поетику времена и поетику простора насловио је неологизмом — *хронојој*) итд. Аналитичар при томе помно води рачуна о односу и међуодносу дела и целине. Све се развија на бинарним опозицијама, од којих једну представља процес интеграције и дезинтеграције научних дисциплина. У другој половини XX века развила се метапоетика (њу су нарочито пригрлили постмодернисти), теорија књижевне историје (у књигама К. Гиљена и К. Улига), као и теорија књижевне критике (у књигама Џ. К. Ренсома, Н. Фраја, П. де Мана и М. Кригер, а код нас у књигама С. Петровића, С. Марића, Н. Кољевића, П. Палавестре и М. Радуловића).⁴

У заслуге М. Бахтину требало би убројити и то што се он, у дијалогу са читаоцем, не либи да саопшти низ одрживих претпоставки. Једну од њих представља будућа анализа односа форме и садржине, о чему Бахтин пише: „Достојевског сматрамо једним од највећих иноватора у области уметничке форме. Он је стварно, по нашем мишљењу, потпуно нови тип уметничког мишљења, који смо условно назвали полифонијским“ (подвукао М. М. Б.).

На крају уводне целине истакао бих подстицајност Бахтинове поетичко-естетичке монографије о Ф. М. Достојевском када је у питању рецептивни модел, не само у руској него и у другим словенским и европским књижевностима и науци о њима. Захваљујући и вредном преводу Милице Николић (Београд, 1967), између

⁴ Поводом објављивања двотомне *Историје српске књижевне критике (1768–2008)* написао сам студију „Историја критике као историја идеја (Домети српске књижевне критике)“, 2009, а поводом седамдесетогодишњице живота М. Радуловића и студију „Уметност живљења и умеће исказивања (Теоријско-критичка опредељења Милана Радуловића)“. Упутно је видети и историчку студију „Допринос Милорада Живанчевића развоју савремене југославистике и полонистике“, објављену у књизи студија и огледа — *Значења и тумачења књижевних дела* (Нови Сад, 2018, стр. 221–254).

осталог, Никола Милошевић је најпре објавио инструктиван предговор књизи — *Проблеми њоеџике Досџојевској*: „Бахтиново тумачење Досџојевског“ (стр. 7–45), који чини део до тада необјављене расправе „Религијско-филозофско и структурално тумачење Досџојевског“, а затим и филозофско-социолошко-психолошку монографију — *Досџојевски као мислилац* (1990).

Имајући у виду све до сада речено, мишљења сам да је Н. Милошевић, као један од реномираних југословенских достојевиста, био сасвим у праву када је на почетку бављења достојевистиком пророчки саопштио следеће мишљење:

„Бахтинов рад о Досџојевском је врхунски израз једне школе у естетици и теорији књижевности. Штавише, могло би се рећи без икаквих претеривања да у оној серији твораца великих интелектуалних конструкција која почиње од најранијих времена људске културе М. Бахтину припада почасно место. Надамо се да није далеко дан када ће дела овог аутора, који својим културно-историјским значењем далеко прелазе оквире Русије, постати класични, незаобилазни део светске културне традиције“ (стр. 49).⁵

2. ИСТОРИЈСКА КРИТИКА И ИСТОРИЈСКА АКТУЕЛИЗАЦИЈА ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

(Милосав Бабовић: *Досџојевски код Срба*, 1961)

Српски научници који су се дуго и доследно бавили теоријом, историјом и психологијом књижевне критике сагласни су у томе

⁵ Филозофији књижевности посвећене су две књиге Миливоја Солара — *Увод у филозофију књижевности* (Загреб, 1978) и *Филозофија књижевности* (Загреб, 1985), а психологији стварања две књиге Николе Милошевића — *Психологија знања* (Београд, 1989) и *Филозофија психологије (Ојлед из диференцијалне филозофије)*, Београд, 1997. У првој Милошевићевој књизи највећи је део посвећен теми „Психолошке претпоставке Ничеове филозофије“ (стр. 11–328). Занимљиво је напоменути да је у све три духовне дисциплине (теорији, поетици и естетици), као и у две специјалистичке дисциплине (филозофији и психологији стварања) главни акценат стављен на *књижевност*, а не на *филозофију*. Веома су занимљиво профилисане методе и методологије које су посвећене проучавању *посџмодернизма*, а чији су репрезенти: Линда Хачион — *Поетика посџмодернизма (Исџорија, џеорија, фикција)*, 1988, Тери Иглтон — *Илузије посџмодернизма* (1997) и Михаил Епштејн — *Посџмодернизам* (1998).

да се она може поделити на пет типова: а) „ерудитска критика“ Љубомира Недића, б) „естетичка критика“ Богдана Поповића, в) „импресионистичка критика“ Јована Скерлића, г) „историјска критика“ Павла Поповића и д) „стваралачка критика“ Исидоре Секулић и Бранка Лазаревића. У југословенском књижевном и научном ареалу најпродуктивнијом се показала „историјска критика“. У предговору књизи — *Павле Појовић и историјска критика* (Београд, 1979) Палавестра тврди како се она разгранала у четири уже дисциплине: „критика текста“, „биографска критика“, „критика укуса“ и „компаративна критика“, у покушају да превлада видна ограничења сопствених и туђих метода и методологија.⁶

За разлику од поетичко-естетичке монографије М. М. Бахтина, у којој је доследно применио метод историјске актуелизације, познати слависта и југослависта Милосав Р. Бабовић (1921–1997) свестрано је пригрлио метод књижевноисторијске актуелизације, будући да се ради о истинском полиграфу (сликару, белетристи, филологу, преводиоцу и књижевном педагогу). Његов запажени уметнички, стручни и научни рад може се поделити у две етапе: прва је махом посвећена славистици (1952–1981), а друга махом југославистици (1982–1997). Током четири и по деценије непосусталог рада, Бабовић је као књижевно и научно наслеђе оставио десетине оригиналних и преведених књига, као и 510 библиографских јединица, које је савесно прибележила и класификовала Марија Аџић у споменици — *Милосав Бабовић (1921–1997)*, ЦАНУ, Подгорица, 2002, стр. 81.⁷

⁶ Палавестра тим поводом пише: „Врста критике, за коју се Поповић определио, названа је историјском, док је њен задатак не толико да оцењује колико да објашњава књижевна дела, да осветљава њихов постанак и да утврђује све оне чиниоце који могу допринети бољем разумевању књижевности“ (стр. 8). Осим П. Поповића, у групу историчара књижевности Палавестра је још уврстио и Тихомира Остојића, Петра Колендића, Војислава М. Јовановића, Драгољуба Павловића, Ђорђа Сп. Радојичића и Младена Лесковца. Њима сам придружио Харалампиа Поленаковића, Јевта М. Миловића, Мирослава Пантића, Боривоја Маринковића и низ других савременика.

⁷ Упутно је видети и два зборника радова монографу у почаст: *Научно гјело Милосава Бабовића* (Културно-просветна заједница, Подгорица, 1991, стр. 111, у коме су заступљени прилози: Ч. Вуковића, Н. Вуковића, В. Вулетића, З. Божовића, М. Вуковића, Б. Човића, Д. Копривице, М. Вулевића и М. Аџић), као и — *Научно гјело академика Милосава Бабовића* (ЦАНУ, Подгорица, 1996,

За тематику и проблематику којом се бавим репрезентативна су три Бабовићева посебна издања: 1. историјскокњижевна монографија — *Достојевски код Срба* (Титоград, 1961, стр. 527), 2. поетолошки конципирана књига студија, огледа и чланака — *Стваралаштво Достојевског* (Београд, 1981, стр. 100) и 3. *Руски реализми XIX века* (Титоград, 1986, друго издање, стр. 399). Као што је познато, Бабовић је доприносио афирмацији руске књижевности запаженим уџбеницима, као и преводима дела Ф. М. Достојевског, Л. Н. Толстоја, Л. Леонова и А. М. Шолохова. Јубиларно издање Достојевског садржи 20 књига, а честа су и појединачна издања његових дела: *Злочин и казна* (1958), *Зайиси из мртвој дома* (1959), *Зайиси из подземља* (1962), *Понижени и увређени* (1963, 1966), приповетке у три књиге (1975) и капитално дело — роман *Браћа Карамазови* (1981).

Аналитички, синтетички и интерпретацијски модел Бабовић је обогаћивао дOMETИМА руске и словенске књижевности, као и проучавањем дела српског и црногорског књижевног наслеђа, у жељи да бар у извесној мери модернизује сопствену методологију. Истину говорећи, он у највећој мери припада тзв. „универзитетској критици“. У њој је, евидентно, више пажње посвећено примењеној него теоријској равни проучавања (*a*), затим је више пажње поклањано супстанцијалној него релацијској теорији (*δ*); упркос повременој употреби еклектичних метода, било да се ради о продукционом било о рецептивном методу у литературологији и лингвистици.⁸

Временом је Бабовић стицао нова животна искуства и аналитичка сазнања. Методолошки посматрано, прва (*Достојевски код*

стр. 305, у коме су заступљени прилози: М. Мојашевића, Н. Грознове, Б. Човића, М. Вуковића, Д. Копривице, Л. Адлен, П. Г. Пустовојте, Г. Б. Пономарева, З. Божовића, И. А. Чароте и других научника).

⁸ О Бабовићевој тежњи ка модернизацији примењених аналитичких поступака и константних настојања да се традиционални модел релативно иновира неким од модерних поступака XX века (интуиционизма, руске формалне школе, структурализма, феноменологије, граматологије и постмодернизма) махом сведоче прилози из друге фазе стваралачке метаморфозе (1982–1997). Судећи по Бабовићу, аналитичар остаје вечити дужник **белетристу** као заслужнику, о чему, већ у првој реченици књиге о Достојевском, он каже: „Свако излагање о Достојевском почиње стрепњом, а завршава се осећањем неиспуњеног дуга“ (стр. 11).

Срба, 1961) и последња књига (*Поеџика Горској вијенца*, 1997) могу се третирати као два пола бинарне опозиције, о чему сам опширније писао у недавно објављеној студији „Бабовићев допринос развоју његошологије“ (2018). При томе сам посебну пажњу обратио на низ суштински важних парадигми М. Бабовића, које је често исписивао у виду апофтегми: „Живот треба више волети од логике“, „Дубински смисао текста“ или „Фазе аналитичких операција“, на пример. Максимум својих аналитичких и интерпретативних способности Бабовић је показао низом запажених прилога о Л. Н. Толстоју, Л. Леонову и М. А. Шолохову. Када је у питању дело Достојевског, поуздано се може закључити да су најрепрезентативније две студије: Предговор *Сабраним делима* Достојевског (Београд, 1971, стр. 1–50) и „Поема „Велики Инквизитор““ (у „Зборнику за славистику“ Матице српске, Нови Сад, бр. 20, 1981, стр. 23–54).⁹

Бабовићеви портрети руских писаца објављени су у уџбеницима — *Руска књижевност деведнаестог века* (књига 1) – садржи исцрпне анализе дела Њекарасова, Тјутчева, Гончарова и Достојевског и *Руски реалисти деведнаестог века* (књига 2) – садржи исцрпне анализе дела Фета, Островског, Салтиков Шchedрина, Толстоја и Чехова. Они су синхроно или апостериорно, у појединостима или целини прештамповани у периодичним публикацијама или књигама. У њима се Бабовић залагао за оне врсте реализма који теоретичари, типолози или генолози називају „интегралним реализмом“, мада он историјски није коначно дефинисан све до данашњих дана.

Такође је видно да у свим успешним прилозима овог слависте и југослависте доминира полемичка нота, због чега је међу пријатељима стекао ласкави епитет „наш Белински“. Потврду за овакав закључак пронашао сам у расправи о комплексном делу Л. Леонова, о чему Бабовић пише: „Али истовремено оцртава и уметникову

⁹ Ради се најпре о студији „Југославистичке теме Милосава Бабовића“, објављеној у првом зборнику радова (стр. 25–46) и подељеној на четири сразмерне целине: „Зашифровано значење слике“, „Плурализам прилаза одређеном опусу“, „Фаза аналитичке операције“ и „Белешке“, а потом и о студији „Аналитички метод Милосава Бабовића“, објављеној у другом зборнику радова (стр. 71–86), посвећен аналитичаревим књигама — *Песници и револуција* (1990) и *Њеџиш и следбеници* (1993).

концепцију света: у мноштву координата она има две доминанте — универзалну конфликтност и релативитет свих појава“ (стр. 149). На то глобално опредељење упозорава већина наших и страних слависта и југослависта. У сфери филозофије и психологије стварања, Бабовић слéди линију дијалектичких процеса, појава и збивања, потом потребу удовољавања захтевима новог времена и читалаца, залажући се за поновно успостављање вредносне скале књижевне уметности, као и науке о њој.¹⁰

У монографији о Достојевском Бабовић се априорно определио за хронолошку, уместо за типолошку анализу. У мозаично оствареној композиционој и конструкционој схеми, он је као прворазредни циљ поставио откриће нових научних чињеница, а тек потом се посвећује пласирању и презентацији тих чињеница. Уопштено говорећи, монографија се може поделити у три целине. Прва обухвата „Предговор“, „Увод“, „Најраније помене о Достојевском“ и „Прилоге о животу и личности Достојевског“. Друга представља средишњи део монографије и обухвата: „„Прилоге о Достојевском — писцу“, „Прилоге о мисли Достојевског“ и „Утицај Достојевског на нашу књижевност“, док бих трећу целину дефинисао као „бочно осветљење“ (по Шкловском). Она обухвата главе: „Достојевски — тема у нашој књижевности“, „Превођење Достојевског код нас“ и „Достојевски на сцени наших позоришта“, након којих слéде: „Закључак“, „Резиме“ и „Регистар“.¹¹

¹⁰ О Бабовићевом стручном, научном и педагошком раду писало је више наших и страних слависта и југослависта. Овом приликом истакао бих четири таква прилога: „„Достојевски и Леонов“ (1991) Драгана Копривице, „Бабовићева концепција књижевне историје“ (2007) Миладина Вуковића, „Великан наше русистике“ (1997) Бранка Поповића и „Живот посвећен Достојевском“ (2007) Зорана Божовића. Све прилоге о Бабовићу Б. Поповић је објавио под заједничким називом „Записи о Милосаву Бабовићу“ (I–IV) и уврстио их у књигу — *Критичка мишљења* (Београд, 2002, стр. 161–175).

Од страних слависта и југослависта споменуо бих: А. Овакимјана, А. Л. Григоријева, В. А. Кованова, А. Овчаренка, Н. Грознову, А. Бритикова, Б. Бјелокочовича, Р. Паролека, М. Ален, М. Вегнера, М. Депермана, Р. Опица, Фастинга, Г. Германова, В. Колевског, П. Тројева, М. Гургулова, М. Новикова, А. Ковача, Л. Миларда, Т. Баротија, Фридлендера, П. Тонера, П. Пустовојту.

¹¹ У књизи *Сиваралаштво Достојевској* (1981) нема садржаја. У поновљеном издању (*Достојевски*, 2007), осим предговора Зорана Божовића, књига садржи још 11 прилога: 1. Увод, 2. Јадни људи, 3. Двојник, 4. Записи из мртвог дома, 5. Понижени и увређени, 6. Записи из подземља, 7. Злочин и казна, 8.

Бабовићеве парадигматске (вертикалне) и синтагматске (хоризонталне) осе прожете су и изукрштане веома занимљивим ауторским коментарима, посебно уколико се истовремено ради и о „полемичким чвориштима“. Прво од таквих чворишта представља полемика Исидоре Секулић са Драгутином Прохаском, а поводом његове монографије — *Фјогор Михаилович Досјојевски* (Загреб, 1921), а друга полемика Владимира Вујића са С. Цвајгом и његовом књигом — *Dostojewski* (на немачком, 1920, на српском 1931). Трећа је полемика Милана Ђурчина са Б. Јефтићем; четврта Ј. Бадалића са И. Невистићем, а тек пета је Бабовићева полемика са Ј. Бадалићем, В. Вујићем и Б. Лазаревићем. Бабовић чешће користи жанр *neikos* (полемику са познатим опонентом), а ређе жанр *dijatriba* (полемику са непознатим опонентом). Лимитирајући фактор за Бабовића представљао је недостатак Лазаревићевих *Сабраних дела* у шест томова (Београд, 1984–1988), о којима сам опширније писао у студији „Филозофија уметности и филозофија критике у тумачењу Бранка Лазаревића“ (САНУ, Београд, „Глас“, књ. 21, 2006, стр. 113–135).

Када потребе аналитичког модела то захтевају, Бабовић по правилу прелази из примењене равни у теоријску раван расправе, користећи предности теоријске актуелизације проблема и апорема. Највише пажње у тој равни посвећује трима чвориштима:

а) дефинисању односа двеју доминантних стилских формација у XIX веку — романтизму и реализму, као и њиховој интерференцији. На почетку трећег одељка Треће главе, Бабовић пише: „Реализам је проблем о коме су, у написима о његовој поетици, казана најразнороднија схватања и судови. Чак и прилозима једног те истог критичара сретају (се) различита мишљења“ (стр. 152).

б) расправа о процесу *периодизације* увелико допуњава расправу о претходном проблему, јер је монограф у средиште расправе увео однос друштвене историје према историји књижевности. О томе он пише: „Периодизацију је најприродније извршити према књижевним правцима који су настајали у њој, развијали се и смењивали. Тиме се не запоставља веза литературе са друштвеним животом, већ се успоставља нормални ред ствари: друштвена историја

Идиот, 9. Зли дуси, 10. Младић и 11. Браћа Карамазови. Међутим, издавач није словима уносио наведене међунасловне, него је уместо њих уносио арапске бројеве (од 1 до 11).

добија место које јој припада у развојном процесу литературе, а примат се даје појавама књижевне историје“ (стр. 18–19) и

в) укључивању у дискусију са претходницима и савременицима, када они на њега интерактивно делују, тј. када омогућавају међусобно „варничење духа“. Такав пример налазимо у четири огледа И. Секулић посвећена Достојевском, од којих за ову прилику издвајамо само два: „Достојевски уз лектуру његових списа“ (1922) и „О Достојевском — неколико речи за увод“ (1931). Одмах на почетку другог огледа ауторка сведочи о грандиозности пишчевог генија, способности и дела:

„Достојевски је врх над врховима, сур, самотан, тужан, али врх. Сва обрађена тла, све косе и падине, све шуме и перивоји и насеља могу бити, и јесу, својина других народа и раса, али врх је наш, славенски. На највишој тачци човечнога, страдалнога, и зато доброга и смелога, пободена је застава руска, славенска (.....).

Дело Достојевског није литература, него чудо“ (стр. 312–313).

У складу са захтевима „историјске критике“, Бабовић је у целини реализовао читав низ априорно одабраних циљева. Његов допринос огледа се у низу открића, интерпретација и коментара који несумњиво доприносе богаћењу сазнања у књижевноисторијској врсти проучавања, чак и онда када су позитивистички дефинисана. На тај начин Бабовић је помагао испуњавању научног преокрета који је предложио Гистав Лансон (1903) — да се осим *историје књижевности* *највише књижевна историја* која нам недостаје и која је данас поново неостварива. Лансоново мишљење подржавао је и Лисјен Февр четири деценије касније (1941).

Значајне резултате Бабовић је остварио у „биографији доба“, много веће и приметније у „биографији писца“, а највеће у „биографији дела“. При томе ваља истаћи још један допринос који савремена наука о књижевности није ни поменула. Ради се најпре о два развојна процеса: генерирању поетских идеја и генерирању књижевног текста. Њима монограф показује висок степен књижевне емпатије, било да се ради о продукционом (у мањој) било о рецептивном моделу (у много већој мери). Ради се о аналитичару полиграфу који, захваљујући управо емпатији, показује висок степен хармоније „духа који ствара“ и „душе која пати“, да се послужимо поделом коју је предложио Томас Стерн Елиот.

3. О ПРОЦЕСУ МИТОЛОГИЗАЦИЈЕ И РЕМИТОЛОГИЗАЦИЈЕ ИЛИ ЕРУДИТНИ РОМАН КАО МИТЕМА И ПОЕТЕМА

(Миљивоје Јовановић: *Достојевски: од романа тајни ка роману — мита*, 1992)

Неки од савремених теоретичара књижевности (Светозар Петровић, на пример) више пута су и различитим поводима упозоравали на заводљивост употребе реторике наслова, поднаслова и међунаслова. Најчешћа је употреба *термина* — *индикатора* (са широком палетом метафоричних значења), а веома често се употребљавају и *чврсти термини* (са логички прецизно дефинисаним кругом значења). Расправу о реторици наслова познатог слависте и југослависте Миљивоја Јовановића (1930–1997) — *Достојевски: од романа тајни ка роману — мита* (1992) започео је сам монограф још у „Уводу“, тврдећи да је читаву деценију и по утрошио увдећи у праксу два средишна типа романа у жанровско разноврсном опусу Ф. М. Достојевског. Осим наведене монографије, исти аутор је посветио писцу још две књиге — *Достојевски и руска књижевност XX века* (1985) и *Достојевски: од романа тајни ка роману — мита. Метаморфозе жанра* (1993).¹²

Јовановић тврди да се идеја Достојевског о „роману тајни“ најпре трансформисала у „роман — мита“, на што указује Вјечеслав Иванов у књизи — *Достојевски: ираидија — мит — мистика*, који резолутно тврди: „Стога дела Достојевског морају почивати на митским представама, што се потврђује присуством ентолошких мотива у његовима главним остварењима“. За разлику од Иванова, Топорова и Јовановића, мишљења сам да су *проблеми* решиви (када је у питању „роман — мита“), али да су *ајореме* нерешиве (када је у питању „роман — тајни,“). Пре више деценија, у књизи *Симболика у Библији*, Пол Дил исправно тврди да је *тајна* неодгонетљива по својој природи, односно да „објашњена тајна“ није

¹² М. Јовановић је познати белетрист, литературолог и преводилац (преводио је Буњина, Горког, Еренбурга, Иванова, Леонова, Асенова, Незвала, Пастернака, Пушкина, Л. Н. Толстоја, Платонова, Солжењицина, Шолохова и других). Осим три наведене књиге, објавио је још и — *Умешност Исака Бадеља* (1975), *Ушћојија Михаила Буљакова* (1975), *Појлед на руску и совјетску књижевност* (1980), *Руски јесници XX века: дијалози и монолози* (1992) и друге.

више ни „тајна“ ни „објашњена“. Истомишљеник П. Дила је Умберто Еко, који у књизи *Границе њумачења* још прецизније и потпуније дефинише *ајорему*: „Сваки предмет, земни или небески, крије у себи *тајну која се њиче иницијације* (подвукао У. Еко). Но, откривање такве тајне, по мишљењу херменеутичара, ничему не служи. Сваки пут кад помислимо да смо открили неку тајну, она ће то бити само ако упућује на неку другу, у склопу напредовања некаквој коначној тајни“ (стр. 45).¹³ Та „коначна тајна“, претпостављам, егзистира у оквиру нове дисциплине коју је Еко дефинисао као *изалоџију* (све у њој пребива иза логоса).

Јовановић је, међутим, само делимично у праву када при крају „Увода“ пише: „Како се види, за нашу тему нема ни много потпоре у литератури“, јер се овај закључак више односи на тип „романа тајни“ него на тип „романа — мита“. У продукционом моделу монографа оспоравају такви ствараоци и мислиоци какви су: Томас Ман у тетралогiji романа *Јосиф и њејова браћа* (1933–1943) и антиутопијском роману *Докџор Фаусџус*, као и Херман Хесе у познатом роману *Иџра сџаклених џерли*, у коме је Т. Ман епски субјект. У сфери митологије, да споменем само најважније, оспоравају га врсни митолози, као што су Џемс Џорџ Фрејзер (*Злајна џрана*, у 12 књига), Карл Керењи (*Mythos in verbaler Form*, 1960), Зенон Косидовски (*Библџиске лејенде*, 1977), и, пре свих описаних, Елеазар М. Мелетински (*Поетџика мџџа*, 1976), о којима сам опширније писао у поетолошко-естетичкој монографији *Мџџеме и џоетџеме Томаса Мана* (2007). У том светлу посматрано, занимљиво је и мишљење П. Дила да је митолошки роман Т. Мана посвећен процесу *идеализације*, док је роман Џ. Џојса посвећен процесу *банализације мџџа*.¹⁴

¹³ У студији „Поетика и поетолошка апоретика“ (1999) указао сам на етимологију двеју категорија у грчком језику: *џроблем (to problema)* означава: клисуру, насип, одбрану, научни задатак, спорно питање итд., док *ајорџија (he aporia)* означава неприлику, тешкоћу, оскудицу, сиромаштво, неизвесност, па Дарио Полшек, у раду „Спознајне апорије“ (1987), пише да је *ајорџија* „нешто мање спознатљиво, тешко, мучно, које задаје неприлике“, док сџм Хартман тврди да је апоретика усмерена на „обраду и истицање досега проблема“.

¹⁴ Неопходно је да овом приликом поменемо расправу Е. М. Мелетинског „Митологизам у књижевности XX века“ (1976), у којој аутор веома сугестивно

Извесно неслагање са Јовановићевим становиштем могуће је уколико основну пажњу посветимо: процесу митологизације, процесу де-митологизације и процесу ре-митологизације. Неслагање проистиче отуда што се идеографеме *свѣта ѿајна* и *миш* често тумаче као композитни појмови.¹⁵ Тако, на пример, монограф користи дијаду: *мишѣме* и *ѿоешѣме*, а требало би да користи тријаду: *мишѣма*, *ѿоешѣма* и *мишѿоешѣма*. *Мишѣму* сам дефинисао као продукт колективне имагинације, *ѿоешѣму* као продукт индивидуалне имагинације, а *мишѿоешѣму* као интегрални књижевни жанр. Чисту *мишѣму* представља тетралогичка *Јосиф и његова браћа*, чисту *ѿоешѣму* *Чаробни дреѣ*, а чисту *мишѿоешѣму* *Докѿор Фаусѿус*, која је настала уз видно присуство „гуђих гласова“ (А. Шенберга и Т. В. Адорна), уз коју иде и ауторски коментар Т. Мана *Насѿиѿнак Докѿора Фаусѿуса*. Њима би требало придружити и критичка мишљења Т. Мана и Х. Хесеа о роману, што је редовна пракса коју примењују аналитичари попут М. Јовановића.¹⁶

Већ овлашна анализа монографије о Достојевском показује да је Јовановић усвојио мишљење Бориса А. Успенског, саопштено у књизи — *Поеѿика композиције* (Москва, 1970, Београд, 1979). У њој аутор предлаже употребу „композиционог прстена“, чију прву

пише о односу „светле граматике“ (код Т. Мана) и „месечеве граматике“ (код Ц. Дојса). Истоветно становиште има и Косидовски у следећем запису:

„Све што читамо о праоцима изванредно је занимљиво, богато драматичним ситуацијама, пуно догодовштина и необичних анегдота. У причама се открива човек целовит, нама близак по својим манама, врлинама и сукобима. Управо зато Библија је била и биће увек савремена. Она је исечак из живота древних епоха, која тумара, а неким се чудом одржао у бурним временима, а сад нам омогућава да загледамо у сâму дубину непролазног и архиљудског“ (стр. 74).

¹⁵ Међу значајне достојевисте XX века уврстио бих и Алфреда Бела, о чим прилозима Јовановић веома афирмативно пише, као и књиге Владимира Захарова — *Сисѿем жанрова Досѿојевскоѿ. Тиѿолоѿија и ѿоешѿика* (1985) и Алберта Ковача — *Поеѿика Досѿојевскоѿ* (1987).

¹⁶ Примарна симпатија Т. Мана у руској књижевности био је Л. Н. Толстој, али је веома ценио и књижевни опус Ф. М. Достојевског. Њему је написао поговор „Достојевски с мером“, док је Херман Хесе написао чак четири критичка текста: „Младић“, „Браћа Карамазови или пропаст Европе“, „Мисли уз ‚Идиота‘ Достојевског“ и „О Достојевском“. Дело Достојевског било је чест предмет интересовања Владимира Набокова, са критички интонираним мишљењима, те није никакво чудо што му је Јовановић посветио толико пажње у монографији.

половину чини „Увод“ (стр. 5–27), а другу „Закључак“ (стр. 343–352). Судаћи по мозаично конструкционој композиционој схеми, Јовановић све постојеће парадигматске и синтагматске осе своди у оквире „петокнижја“ (пенталогije): *Злочин и казна*, *Идиоџи*, *Злодуси*, *Младић* и *Браћа Карамазови*, на основу чега се може потврдити постојање априорне концепције и вредновања свих пищевих романа.

„Варничење духа“ ствараоца и аналитичара првенствено зависи од белетристичких и литературолошких предлога, који су у достојевистици бројни, богати, сложени и изазовни да их је по бројности, богатству, сложености и изазовности тешко поредити са неком другом, сродном или разнородном врстом структуралних и мултидисциплинарних истраживања. Енормну аналитичку енергију Јовановић посебно исказује у *шексполоџији* и *јенолоџији*, када је у питању примењена равна, а потом и у *нараџолоџији* и *комјарџисџији*, када је реч о теоријској равни изучавања. Стога је лако схватљива ноторна чињеница да монограф метод *анализе* претпоставља методу *интерџерџиације*, а метод *синџезе* методу *комјарџије*. То се види у најрепрезентативнијим одељцима књиге: *Злочин и казна* (стр. 39–118), *Злодуси* (стр. 119–186) и, у највећој могућој мери, у *Браћи Карамазовима* (стр. 287–341).

Анализу најпознатијег и најчешће анализираног романа Јовановић је започео из спољњег концентричног круга, какав представља религијска тематика и проблематика: „То је, разуме се, морало условити примарни значај старозаветних, новозаветних (посебно у Ренановој транскрипцији), апокрифних и литургијских извора овога дела у склопу интертекстуалних веза, којима се придружују дела светих отаца (од Фрање Асишког до Исака Сирина), па и неки фолклорни фрагменти; у том погледу Достојевски се одиста приближио концепцији *доџословској романа*, колико је његово заснивање било могуће. Непосредно са овим, *Браћа Карамазови* су одржали традиционални додир са биографским подтекстом“ (стр. 287).

Пишући често о присуству „туђих гласова“, са примерима из руске и европске књижевности, Јовановић започиње расправу о једној од најтеже решивих апорија — о међусобним дотицајима, подстицајима и утицајима: богословског и ерудитног романа, утопијског и антиутопијског, егзистенцијалног и фантастичког. Појаву „туђих

гласова“ и њихове вишестране функционалности монограф види у четири групе извора: 1. „случајним одјецима туђих дела“, 2. „својству интелектуалног декора епохе коме фабула припада“, 3. „одјецима текстова писаца, који су из овог или оног разлога важни за идејну усмереност“ романа и 4. „остварењима из основног фонда стваралачких контаката Достојевског, чији се састав (од Балзака до Пушкина) потврђује као мање-више постојан“.

Од сâмог почетка монографије Јовановић се представља као врстан компаратиста. Ширењем обухвата и дубином мисли, он стиче епитет читаоца „овлашћеног да тумачи“. Истовремено, он се показује и као компетентни зналац: 1. најпре је у проучавању генетских или контактних веза (*imagologije*), 2. потом у проучавању типолошких аналогичности и 3. проучавању интердисциплинарне повезаности, о којима занимљиво пише З. Константиновић у књизи — *Компаративна виђења српске књижевности* (1993) и другим, објављеним на српском и немачком језику.¹⁷

Аналитички, интерпретативни и компаратистички модел користи Јовановић, једним делом захваљујући полиглосији (као зналац руског, чешког, пољског и енглеског језика), а другим делом захваљујући емпатији према Истоку (као аморфној) и према Западу (као кристалној цивилизацији). Поређење дела Достојевског са најзначајнијим писцима Запада (од Дантеа, Шекспира и Гетеа, до Шилера и Игоа), а затим поређење истог дела са најзначајнијим руским писцима (од Пушкина и Гогоља, преко Грибоједова и Л. Н. Толстоја, до Тургенева и Њекарасова), између осталих, показује не само његово познавање италијанске, француске, немачке, енглеске и руске књижевности него и истовремено познавање глобалних идеја различитих епоха. О томе Јовановић пише на почетку одељка посвећеног *Злочину и казни*: „Припадници двеју различитих, али критичких епоха, Пушкин и Достојевски су први у руској књижевности поставили задатак да ступе у везу са представницима руске

¹⁷ У недавно објављеној књизи — *Компаративистички кваришеи* (Нови Сад, 2014) Миодраг Радовић се посебно и исцрпно бавио доприносом српских компаратиста: Миодрага Ибровца, Драгише Живковића, Зорана Константиновића и Драгана Недељковића. О књизи сам писао у студији „Домети савремене српске компаратистике (*Компаративни кваришеи*)“, објављеној у „Летопису Матице српске“, св. 5, 2016, стр. 617–632.

и светске уметности речи и савремености и прошлости, преоријентишу, промисле и превреднују ситуацију њихових јунака (песничког субјекта) у складу са сопственим стваралачким намерама“ (стр. 31).

Ослоњен у великој мери на већ објављене изворе и грађу, лектиру и литературу (примарну и секундарну), Јовановић непрекидно користи критичко издање Достојевског — *Полное собрание сочинений в тридцати томах* (Ленинград, 1974–1975). Но, упркос његовој констатацији да је „документарна основа *Злих духова* добро проучена“ (стр. 190), недавно ауторско критичко издање тога романа Зорана Живковића (Београд, 2020, на 1040 стр.) га у великој мери демантује.¹⁸ Овај пример илустративно сведочи о томе да се нове анализе, интерпретације, открића и коментари свакодневно умножавају и да у том послу не постоје границе. Речито сведочанство, такође, пружа тек објављена монографија Соње Томовић-Шундић *Велики инквизиџор у дјелу Достојевској*. На будући развој достојевистике указују не само прилози достојевиста него и еминентних белетриста попут Данила Киша, који идеографемама „роман тајни“ и „роман — мита“ пише: „Стварност је исто толико непознаница, исто толико тајна колико и саме књижевне форме којима покушавамо да их дешифрујемо и фиксирамо“.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Почетком друге половине XX века у науци о књижевности обновљено је интересовање за генологију, све њене врсте и жанрове, што потврђују књиге Стефаније Скварчинске — *Ogólna problematika genologii* (Варшава, 1965), Павла Павличића — *Књижевна генологија* (Загреб, 1983), Тихомира Брајовића — *Поетика жанрова* (Београд,

¹⁸ Упутно је видети обиман приказ Димитрија Јаничића „Ново читање старе књиге“, објављен у културном додатку „Политике“ (23. I 2021, стр. 3), у коме приказивач посебну пажњу придаје тумачењу односа „романа — изворнице“ према „роману — изведеници“. Најзанимљивије је описана судбина IX главе романа *Зли дуси* — „Код Тихона“, коју је за време пишевог живота царски рецензент испустио из романа. У доцнијим, постхумним издањима није је било на одређеном месту (није инкорпорирана као глава IX), него је објављивана као грађа за роман (што ће рећи — као паралитерарна грађа). У првом српском преводу *Злих духова* (1922) преводилац Косара Цветковић ју је уврстила на одговарајуће место у роману, остваривши прво потпуно издање романа.

1995) и Весне Матовић — *Жанрови у српској њериодици* (Београд, 2010).¹⁹ Вредан помена је волуминозни *Речник књижевних родова и врста* (Краков, 2006, Београд, 2015, на 1150 двостубачних страница), у коме је Агнешка Салска обрадила одредницу „Монографија“ (стр. 651–652). Она тумачи етимологију грчке речи *tópos* — једини, појединачни + *graphein* — писати, а потом додаје да је у почетку то био „научни трактат о једној врсти, роду и породици животиња, биљака и минерала“. *Монографијом* се, наставља ауторка, означавају и историјски и књижевни родови који се односе на један догађај, град или грађевину. Понекад се овај термин користи за дефинисање обимнијих библиографских радова, уз напомену да је термин везанији за науку него за уметност, закључивши да свака наука захтева поделу на класе, групе и врсте или на издвајање појединачних примера како би се подробније истражили.

Као „посебна издања“ *монографије* се у науци о књижевности могу поделити у две групе. Прве представљају оне које поседују априорно урађену концепцију још у иницијалној фази настајања, са прецизно наведеним циљем или низом циљева. Такве су, на пример, анализирани монографије о Достојевском М. М. Бахтина, М. Р. Бабовића и М. Јовановића. Њихову композициону схему карактерише посебна кохерентност премиса лингвистичког и интенционалног лука дела, на свим нивоима структуре. Другу групу чине оне које су рађене по апостериорној концепцији, на основу расположивог материјала, који чине чланци, огледи, студије и расправе, настајале у различитим временима и различитим поводима. Такве су, на пример, монографије о Достојевском Р. Н. Казимировића (1941), М. Ђурчинова (1981), Миле Стојнић (2001) и других аутора. Посебну скупину представљају компаратистичке монографије (Ј. Бадалића, С. Живковића, Д. Стојановића, М. Ђорђевић, Д. Кабића, М. Ранковића, И. Кирк, Бема и других), као и скупина критичких издања појединачних дела (М. Николић, Д. Рамадански

¹⁹ Посебну пажњу заслужују три зборника радова, издатих у пет томова: *Књижевни родови и врсте (Теорија и историја)*, двотомни зборник — *Жанрови српске књижевности (Порекло и његова облика)*, као и двотомни зборник — *Синхронско и дијахронско проучавање врста и жанрова у српској књижевности* (Београд, 1985, Нови Сад, 2007). Очигледно, у науци о књижевности нису прихваћене две уже одреднице — *идоврста* и *иджанр*.

и З. Живковић). Неодгонетнуту генолошку загонетку представља специјалистичка дефиниција зборника радова, коју библиографи сврставају у „посебна издања“, мада су они посвећени једном делу, писцу или појави.²⁰

У иницијалној фази настајања ове студије аутор је планирао да анализира још неколико жанровски разноврсних монографија из савремене достојевистике. Испоставило се, међутим, да и друга група планираних монографија неминовно захтева специјалистичку студију, која представља ауторов неодужени дуг. При томе конкретно мислим на следеће монографије:

— Филозофско-социолошко-психолошку Николе Милошевића — *Досјојевски као мислилац* (Београд, 1990);

— Семантичко-херменеутичку Драгана Стојановића — *Чишћење Досјојевској и Томаса Мана* (Београд, 1993) и *Рајски ум Досјојевској* (Београд, 2009);

— Религиозно-филозофску монографију С. Томовић-Шундић *Велики инквизиџор у дјелу Досјојевској* („Нова књига“, Подгорица, 2021, стр. 420). Књига садржи 21 одељак, а њен етимон налазим у религиозно-поетолошкој расправи Слободана Томовића — *Портрети анђихристиа у ликовима Досјојевској*, у којој су остварена четири негативна портрета — Ивана Карамазова, Ставрогина, Верховенског и Кирилова („Ступови“, Андријевица, 1997, стр. 85) и *Лејенди о Великом инквизиџору* (ЦИД Подгорица, 2002), у којој су објављени значајни прилози: В. С. Соловјова, К. Леонтјева, В. В. Розанова и Н. Берђајева.

— Биографско-аутобиографску монографију — *Мој ошцац Фјодор Досјојевски* (Београд, 2020), чији је аутор пишчева кћи Љубов Ф. Достојевскаја, у преводу Славке Јовановић и са поговором Мирка Јаковљевића.

Пажњу достојевиста изазвао је Никола Милошевић најпре обухватном студијом „Бахтиново тумачење Достојевског“, која је послужила као предговор књизи — *Проблеми њојевике Досјојевској*

²⁰ Међу њима су најзначајнији: *Досјојевски у нашем времену* (Ваљево, 2006, уредник Д. Стојнић), *Досјојевски и савременост* (Београд, 1963, уредник М. Бабовић), *Досјојевски у свјету руске кристике* (Београд, 1981, уредник П. Митропан) и *Досјојевски: њисац и њравославље* (Београд, 2020, уредник Н. Маринковић).

(Београд, 1967, стр. 7–45). На првој страници, при дну, Милошевић обавештава читаоца да је реч о прилогу много шире засноване, а још необјављене расправе „Религијско-филозофско и структурално тумачење Достојевског“. У монографији *Достојевски као мислилац* (1990) највећи део је посвећен антрополошкој и идеолошкој равни, док је поетолошка раван *in extenso* заступљена тек у завршном одељку „Достојевски као писац. Анђеол смрти“ (стр. 325–372). Превасходни задатак финала књиге је да послужи као „бочно осветљење“ прве две, доминантне равни. На циљеве монографије аналитичар је указао још у уводном одељку „Претходни појмови. Социологија и психологија знања“ (стр. 5–49), чији етимон налазимо у књизи *Психологија знања* (Београд, 1989), у њеном завршном делу који је насловљен као „Психологија знања“ (стр. 433–496).

У поменутом, завршном одељку књиге Милошевић објашњава рецепијенту зашто се није определио за чешће употребљавану синтагму „психологија науке“, него за синтагму „психологија знања“: „Два су, како се нама чини, добра разлога за наш избор. Најпре, и књижевна дела у прози могу се подвести под појам знања. Писац ових редова посветио је доста простора у својим ранијим радовима проблему заснивања психологије знања у области литературе“. Највише домета у монографији о Достојевском Милошевић је остварио: првим — „Претходни појмови социологије и психологије знања“ (стр. 5–49), трећим — „Идеолошка еволуција Достојевског“ (стр. 95–182) и четвртим одељком — „Ф. М. Достојевски“ (стр. 183–226), а најмањи другим одељком — „Достојевски и његове тајне“ (стр. 57–94).²¹

Прва од две књиге Драгана Стојановића (1945) — *Чишњања Достојевској и Томаса Мана* (Београд, 1986) може да послужи као аподиктички нерешив апорем у генологији. У пропратној белешци (на левој клапни) рецензент Борислав Радовић тврди да Стојановић

²¹ Никола Милошевић (1929–2007) је један од реномираних југословенских стваралаца и мислилаца. Запажене су његове књиге посвећене литературологији (*Романи Милоша Црњанској*, 1970, *Андрић и Крлежа као анђишоди*, 1974), потом антропологији (*Анђројолошки есеји*, 1964), односно психологији (*Нећашивни јунак*, 1966. и *Психологија знања*, 1989), као и филозофији и социологији (*Марксизам и језуитизам*, 1986). Осим тога, Милошевић је познат као врстан полемичар у различитим сферама духовних делатности као облика моделовања стварности.

поменутом књигом проверава „теоријске налазе који се односе на питања вишезначности, ироније, улоге, коментара, алузије, традиције као књижевног материјала, пародије, историје тумачења књижевности итд.“ Међутим, очито је да реторика наслова не одговара у потпуности садржини књиге. И лаик и уски специјалиста помислио би, на основу наслова, да се ради о компаратистички заснованој монографији (! ?).

У суштини, аналитичар је књигом обухватио две вредне, али потпуно оделите целине и међусобно независне расправе: прва — „Достојевски — буђење из сна о искону“ (стр. 7–89), а друга — „Парадоксални класик Томас Ман“ (стр. 91–199). Обе расправе писане су у оквиру супстанцијалне, а не релацијске теорије текста, будући да је проблем објашњавања „контактних веза“ међу двојцом реномираних писаца препуштен реципијенту као коаутору. Дакле, у првом плану Стојановићеве расправе је *дело* као „главни јунак“ само за себе (*intentio operis*), а у трећем реципијент (*intentio auctoris*), како је својевремено ту поделу предложио У. Еко. При међусобном вредновању, у расправи о Т. Ману аналитичар је показао врхунац својих семиотичких, интерпретативних и херменеутичких способности у области теорије текста, када је реч о појединачном опусу.²²

Праву монографију Стојановић је остварио инвентивно писаним портретима појединих романа и других врста наративних проза Ф. М. Достојевског у другој књизи — *Рајски ум Достојевској*: „Буђење из сна о искону (*Зли дуси и Младић*)“, стр. 9–14, „Метафизика и Браћа Карамазови“ (стр. 99–134), „Стварност и немогућност раја (*Идиот и Кројка*)“ и „Рајски ум Достојевског“, при чему је први део посвећен приповеци „Сан смешног човека“ (стр. 207–228), а други део роману *Браћа Карамазови* (стр. 227–236). Настојећи да расветли многа „тамна места“ или да објасни процес опализације или опалисценције, Стојановић саопштава једно од својих

²² Драган Стојановић (1945) се успешно огледао у више научних дисциплина: феноменологији, семантици, теорији текста и херменеутици. На српском језику је објавио књиге: *Феноменологија и вишезначност књижевног дела (Инјаргенова теорија опализације)*, Београд, 1977, *Иронија и значење* (Београд, 1984) и *О идили и срећу* (Сремски Карловци — Нови Сад, 1991), као и на немачком језику: *Dostojewski und Thomas Mann (Bern — Frankfurt a./M. — New York — Paris, 1987)* и *Ironie und Bedeutung (Bern — Frankfurt a./M. — Paris, 1991)*. Превео је на српски језик роман *Доктор Фаустус* Т. Мана.

глобалних опредељења: „Свет по мери уметности, а не уметност по мери затеченог и некако од раније запамћеног света — у томе има гордости: оних који се осећају изабранима, али и скромности оних који су послушали суштинске налоге доба, дочекали и оно што је у њима неразговорно, па се таквим наслућивањима и сазнањима лаћају посла“.

Судећи по реторици наслова пишчеве кћери Љубов Ф. Достојевскаје, лако се може закључити да је њен првенствени циљ да напише аутентичну очеву *биографију*, те се ауторка изненада нашла у трострукој позицији: а) као еписки субјект књиге, б) као поуздани сведок времена и в) као даровити и оспособљени интерпретатор и личне и породичне историје Достојевских. Међутим, очигледно је да велики део монографије истовремено припада *аутиобиографији* (већина од XXX глава испричана је у лично име). А познато је да савремени генезисти и наратори у чисту књижевну форму убрајају само *аутиобиографију* и *мемоаре*, док остале сродне врсте и жанрове — *биографију*, *дневник*, *хронику*, *лејџис* и *дневнички запис* сврставају у гранично подручје између белетристике и публицистике, о чему је најподробније писао генезист Филип Лежен (у књигама: *Аутиобиографија у Француској*, *Аутиобиографски њакџи*. *Ја њо је неко друџи*, *Сећање или скрећање* и другим). Врхунац креативне способности ауторка је показала у главама: XV, XX, XXV и XXX. По естетским вредностима њима су веома блиске главе: II, III, IV, V, VII, XIII, XVIII, XIX, XX, XXI и XXIII, док се инспиративне осеке осећају у главама: I, VI, XI, XII, XXIV, XXV, XXVII, XXVIII и XXIX.²³

²³ Љубов Фјодоровна Достојевскаја (1869–1926) је руски писац мемоара, кратких прича и романа. Од 1913. године живела је у иностранству. Умрла је у Италији 1926. године. Аутор је збирке приповедака *Болесне девојке* (1911) и два романа: *Емигранткиња* (1912) и *Адвокаџи* (1913).

Соња Томовић-Шундић је савремени полиграф. Познате су у науци о књижевности њене четири књиге из његошологије (1991–2018), као и књиге из естетике (*Од књижевности дјела ка читаоцу*, 1994. и *Проблеми рецејџије у савременим естетичким теоријама*, 1996). Објавила је занимљиве монографије о Данилу Кишу (2005) и Хорхе Луису Борхесу (2009), затим по једну из ликовне уметности (о Петру Лубарди, 2010, 2011), етике (*Еџика и људска џрава*, 2010) и социологије (*Идентитет и вредности*). Истовремено са монографијом, ауторка је објавила драму у шест чинова — *Велики инквизиџор* („Нова књига“, Подгорица, 2021, стр. 184).

*

Мада је књижевни опус Ф. М. Достојевског најчешће сврставан у *реализам* (у широком распону од класичног, преко критичког, до магијског), писац је истовремено сматран и промотером модерног романа у руској, словенским и европским књижевностима.²⁴ О томе сâм писац непосредно сведочи: „Кажу да сам психолог. То није права ознака. Ја сам само реалиста у вишем смислу, а то значи да приказујем све дубине човекове душе“. Најближа истини је дефиниција коју је саопштио словеначки достојевист Братко Крефт у огледу „Белински и Достојевски“ (1995) када тврди: „Зато и данас Достојевски важи као утемељивач модерног романа, јер од њега су учили и узимали га за узор многи, од Џојса (*Joseph*) и Кафке до Сартра и Камија (*Camus*)“, стр. 26. Расправу о значају књижевне уметности за развој опште цивилизацијске духовности (словености, како би рекао В. Јагић) немогуће је засводити „без остатка“, те је умна И. Секулић потпуно у праву када је својевремено, пишући о аутентичним делима и аутентичним писцима, без икаквих недоумица закључила:

„Сви резултати су смртни,
само је проблематика вечна“.²⁵

---

²⁴ То потврђује и филозоф Лудвиг Витгенштајн следећом апофтегмом: „Ми осећамо да и кад се одговори на сва могућа научна питања, наши животни проблеми нису још ни додирнути“.

²⁵ Током израде студије драгоцену и несебичну помоћ су ми пружиле колегинице: др Бранка Г. Драгосавац, др Мила Медиговић-Стефановић, др Ана М. Зечевић и др Мирјана Бечејски, као и колеге: Ненад Симић, Ратко Чоловић, Предраг Барјактаровић и мр Александар Радовић, на чему им најсрдачније захваљујем.

Радомир В. ИВАНОВИЧ

МЕТОДЫ И МОДЕЛИ МОНОГРАФИЧЕСКОГО
ИЗУЧЕНИЯ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО
(ПРИЛОЖЕНИЕ К ТЕОРИИ РЕЦЕПЦИИ)

Резюме

В недавно подготовленной подборке *Методы и достижения современной литературной науки* (2020) я сосредоточился на изучении производственной модели, а в новом исследовании — на изучении рецептивной модели и сравнительного ключа интерпретации и понимания. Исследование разделено на пять разделов:

— Первый посвящён аналитическому диптиху М. А. Бахтин: *Проблемы творчества Достоевского* (1929), как оригиналу, и *Проблемы поэтики Достоевского* (1963), как производному.

— Другой — аналитическому диптихону М. Бабовича — *Достоевский у Сербов* (1961) и *Творчество Достоевского* (1981),

— Третий - аналитическому диптиху М. Йовановича — *Достоевский: од романа тайни ка роману — мита* (1992) и *Достоевский: од романа тайни ка роману — мита. Метаморфозы жанра* (1993).

— Четвертый — это групповой портрет достоевскологов, он называется „Заключительные замечания“.

— Пятый посвящён „Запискам“. Он содержит первичную и вторичную библиографию, а также и много необходимых информации.

Ключевые слова: славяноведение, югославоведение, методы, жанры, достоевскологи, теория, практика, рецепция, эрудиция, сравнительное исследование и культурология

